

УДК 343.102

Назаров Олег Анатолійович –
кандидат психологічних наук, доцент,
заступник начальника науково-
дослідної лабораторії психологічного
забезпечення діяльності органів
внутрішніх справ ДНДІ МВС України

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ

Розглянуто проблеми використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ України, досліджено можливі підстави проведення обстежень на поліграфі та їх особливості.

Ключові слова: протидія злочинам; дослідження на поліграфі; слідчі (розшукові) дії.

Удосконалення методів проведення оперативно-розшукової діяльності органами внутрішніх справ України є нагальною потребою сьогодення, що обумовлює важливість й актуальність питання використання технічних пристроїв (поліграфа) в процесі оперативного супроводження розслідування злочинів, передусім вчинених проти життя та здоров'я людини. Істотні зміни, що відбуваються у структурі, динаміці, тенденціях розвитку злочинності, модифікації відомих і появи нових видів злочинів, способів їх вчинення, вимагають від працівників оперативних підрозділів оновлення системи прийомів боротьби зі злочинністю, одним із шляхів цього оновлення є застосування спеціальних знань у галузі психологічної науки та психофізіологічної техніки.

Питання впровадження поліграфа у практику розкриття кримінальних правопорушень досліджувало багато науковців, зокрема, Г. А. Злобін, С. А. Яні, В. М. Тертишник, Г. Г. Андрєєв, М. Г. Любарський, О. І. Мотлях та ін. Крім того, на думку І. Ю. Сопілко [1], поліграф може бути правомірно використаний під час проведення допиту за умови неухильного дотримання законності та врахування людського чинника у кримінальному провадженні. Слушним є зауваження Ю. В. Коренєвського, який зауважує про некоретність спроб поєднати допит з опитуванням на поліграфі, що призведе до того, що в такому

гібриді не буде досягнуто мети ні однієї, ні іншої дії [2]. При цьому, на думку В. О. Снеткова, використання поліграфа для проведення наукового самостійного дослідження для отримання орієнтувальної інформації може бути досить корисним для органів досудового слідства. Спеціалісти можуть проводити будь-які діагностичні дослідження за дорученням слідчого в межах слідчої дії.

На нашу думку, недостатньо розкрито правові та методичні можливості дослідження з використанням поліграфа під час проведення слідчих (розшукових) дій для впровадження отриманих результатів у кримінально-процесуальну діяльність, що й обумовлює актуальність цієї статті та є її метою.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, під час проведення слідчих (розшукових) дій дозволяється застосовувати необхідні методи, які можуть бути сукупністю організаційних, практичних прийомів, у тому числі із застосуванням технічних засобів. Головне – це законність, оперативність та достовірність в отриманні інформації про злочин або особу, яка його вчинила.

Згідно з ч. 2 ст. 99 КПК України, матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Частина 1 ст. 99 КПК України описує вимоги до таких матеріалів, а саме документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об’єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. Опитування з використанням поліграфа, що зафіксовано у складеній за його результатами відповідній довідці оперуповноваженим карного розшуку – полі графологом, підпадає саме під дію ч. 1 та 2 ст. 99 КПК України, а його результати можуть бути визнані документом як джерелом доказів. У разі допиту оперуповноваженого – поліграфолога, який провів опитування особи за допомогою поліграфа, він стає свідком показань опитаної особи, а складений слідчим за результатами допиту поліграфолога протокол відповідає вимогам п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України, що також має форму джерела доказів у кримінальному провадженні.

Крім того, опитування людини (свідка, потерпілого, підозрюваного тощо) за допомогою поліграфа відповідає головним загально визнаним принципам психодіагностичного обстеження (законності, науковості, повноти дослідження, дотримання прав

людини) та є цілком законним способом отримання інформації від людини за умови її добровільної згоди на його проведення. Поліграф за своїми технічними характеристиками належить до групи психофізіологічної апаратури і не може завдати шкоди здоров'ю людини та навколишньому середовищу, тобто відповідає загальним правилам застосування технічних засобів.

Сьогодні в МВС України відомча нормативна база, яка б регламентувала застосування поліграфа органами внутрішніх справ, складається з:

рішення колегії МВС України “Про затвердження Програми протидії злочинам проти життя та здоров’я особи на 2008–2012 роки” від 25 липня 2008 р. № 17км/1 в частині забезпечення системного (постійного) використання в роботі з розкриття злочинів проти життя та здоров’я особи психофізіологічних опитувань підозрюваних, обвинувачених, свідків та потерпілих із застосуванням поліграфа згідно з чинним законодавством України) (п. 4.23 Програми);

наказу МВС України “Про проведення експерименту щодо використання комп’ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України” від 28 серпня 2001 р. № 743;

рішення оперативної наради МВС України “Про підведення підсумків експерименту щодо впровадження перевірок (опитувань) із застосуванням комп’ютерних поліграфів та подальші перспективи їх використання в діяльності органів внутрішніх справ України” від 7 травня 2002 р. № 4028/Чк;

Інструкції про застосування комп’ютерних поліграфів в роботі з персоналом органів внутрішніх справ, затвердженої наказом МВС України від 28 липня 2004 р. № 842, зареєстрованої в Мін’юсті України 27 жовтня 2004 р. за № 1373/9972;

наказу ГУБОЗ МВС України “Про затвердження тимчасової Інструкції про порядок та умови проведення опитування осіб з використанням технічних засобів отримання інформації в оперативно-розшуковій діяльності та кадровій роботі спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України” від 26 січня 2000 р.

На основі накопиченого в МВС України наукового та практичного досвіду використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності можна віднести опитування, яке проводить спеціаліст поліграфолог, до одного з оперативно-розшукових заходів. На думку П. В. Акентьєва, А. І. Скрипникова, І. С. Зубрилова, проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа є одним із способів інформаційного й психологічного забезпечення оперативно-розшукових заходів або окремих слідчих дій [3].

Орієнтувальна інформація, яку отримує спеціаліст поліграфа, дає змогу в найкоротший термін визначитися в діях і поведінці осіб, які причетні до досліджуваної події; у злочинній діяльності підозрюваного; у діях інших осіб, спрямованих на приховування вчиненого злочину. А також отримати відомості про осіб, які причетні до досліджуваної події, та вірогідне місцезнаходження об'єктів (речей), що мають значення для справи.

Залучення спеціаліста поліграфа до складу оперативно-слідчих груп, використання орієнтувальної інформації, отриманої під час опитування за допомогою поліграфа, дає можливість працівникам органів внутрішніх справ [4]:

- окреслити основні напрями розслідування та побудувати версії щодо особи ймовірного злочинця;

- визначити черговість і характер оперативно-розшукових і слідчих дій;

- визначитись з планами та напрямками проведення слідчих дій (обшуку, виїмки, арешту кореспонденції та ін.);

- окреслити головні напрями проведення правомірного психологічного впливу на підозрюваних;

- легендувати наявну оперативно значущу інформацію та ін.

Україна за рівнем нормативно-правового регулювання застосування поліграфа належить до країн світу, в яких застосування поліграфа врегульовано не спеціальними правовими нормам, підзаконними нормативно-правовими актами, а окремими правовими нормами закону, якими регулюється ширше коло суспільних відносин. Так, частиною другою ст. 28 Конституції України передбачено, що “жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям”, що відповідає загальноприйнятій світовій практиці проведення досліджень із використанням поліграфа тобто це дослідження не можна проводити примусово. У даному разі добровільність вибору характеризується повною відсутністю будь-якого тиску на особистість та відносною свободою прийняття нею рішення про необхідність проходження обстеження на поліграфі, при цьому в Україні норма закону яка б вказувала на правові наслідки в разі відмови особи від проходження дослідження, відсутня [5].

В оперативно-розшуковій діяльності МВС України проведення опитувань громадян із використанням поліграфа здійснюється на підставі п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України “Про оперативну-розшукову діяльність”, відповідно до якого оперативні підрозділи для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених ст. 6 цього Закону підстав мають право опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу, а також залучати до

виконання окремих доручень у ході проведення оперативно-розшукової діяльності працівників інших підрозділів, якими можуть бути і фахівці з проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа, що не працюють в оперативних підрозділах, а є працівниками інших служб, установ, організацій (ч. 5 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність").

В оперативних службах МВС України, зокрема в підрозділах боротьби з організованою злочинністю, які на сьогодні скорочено, та карного розшуку, поширеною була практика проведення опитувань громадян із використанням поліграфа. Так, згідно з тимчасовою Інструкцією про порядок та умови проведення опитування осіб з використанням технічних засобів отримання інформації в оперативно-розшуковій діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України [4; 6], опитування осіб з використанням технічних засобів отримання інформації нормативно належало до різновиду оперативно-розшукової діяльності. Поліграф як технічний засіб отримання інформації при проведенні опитування дозволяє об'єктивно досліджувати психофізіологічні показники, що характеризують емоційний стан осіб у спілкуванні з ними. Результати опитування з використанням поліграфа дають змогу скласти діагностичний висновок (з певною часткою ймовірності) щодо правдивості або неправдивості висловлювань людини з приводу конкретної події, факту тощо. Під час опитування використовуються поліграфні пристрої, які не завдають шкоди життю та здоров'ю людини. Опитування з використанням поліграфа проводиться для отримання даних, які можуть мати значення для виявлення, попередження, припинення та викриття злочинів. При викритті злочинів за допомогою поліграфа можуть вирішуватися такі завдання:

- 1) виявлення серед підозрюваних осіб дійсно причетних до вчинення злочину, іншої протиправної дії; звуження кола підозрюваних;
- 2) уточнення фабули і складу злочину, змісту іншої протиправної дії; зменшення кількості версій;
- 3) виявлення членів та визначення структури злочинної групи; встановлення учасників групового злочину, ролі кожного злочинця при вчиненні групового злочину;
- 4) виявлення місця, де сховано крадене або знаряддя убивства, місця поховання трупа;
- 5) пошук зниклих безвісти;
- 6) пошук замовників убивства та його безпосередніх виконавців;
- 7) виявлення неправдивих свідчень та встановлення особи чи групи осіб, що ініціювали приховування об'єктивної інформації;
- 8) виявлення місць знаходження осіб, які перебувають у розшуку;

- 9) виявлення псевдопотерпілих;
- 10) виявлення осіб, які передають оперативну інформацію злочинним елементам;
- 11) визначення достовірності оперативної інформації, що надходить від громадян;
- 12) проведення упізнання;
- 13) проведення обшуків приміщень;
- 14) виявлення випадків самообвинувачення;
- 15) усунення підозри у вчиненні злочину, якщо в обстежуваного відсутнє алібі;
- 16) виявлення намірів до вчинення злочинів.

Крім того, у 2003 р., відповідно до Тематики основних напрямів фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на 2002–2005 роки, затвердженої наказом МВС України від 30 червня 2002 р. № 635, робочою групою Науково-дослідного інституту проблем боротьби зі злочинністю НАВС України у складі провідного наукового співробітника (фахівця) НЛ-3 НДІ НАВСУ Делікатного С. К., спеціаліста поліграфа, кандидата психологічних наук Половнікова Ж. Ю., начальника НЛ-3 НДІ НАВСУ, кандидата медичних наук, старшого наукового співробітника Шаповалова О. В. було виконано науково-дослідну роботу за темою “Тактико-психологічні способи використання поліграфа в процесі розкриття та розслідування вбивств”. За результатом проведеної НДР було складено комісійний акт від 31 грудня 2003 р. приймання ДКЗ МВС України проведеної НДР з висновком, що представлена “Методика використання поліграфа в процесі розкриття та розслідування вбивств”, а також проект “Інструкції про порядок використання в діяльності органів внутрішніх справ поліграфів” відповідають замовленню та приймаються до впровадження в діяльність практичних психологів органів внутрішніх справ України. У листі начальника НЛ-3 НДІ НАВСУ, кандидата медичних наук, старшого наукового співробітника Шаповалова О. В. від 18 червня 2003 р. № 13/663 на ім'я заступника Державного секретаря МВС України генерал-полковника міліції Ануфрієва М. І. доповідалося, що в процесі підготовки і проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 28 серпня 2001 р. № 743 було створено вітчизняну науково-методичну базу, що забезпечує подальший розвиток технології опитувань за допомогою поліграфа, у тому числі й підготовку відповідних спеціалістів. Зокрема, розроблено кваліфікаційні характеристики і вимоги до

спеціаліста поліграфа, програма навчання з теоретичних та практичних питань використання поліграфічних пристроїв, спеціалізовані методики застосування поліграфа при роботі з персоналом та у процесі розкриття і розслідування злочинів. Розроблення зазначеної науково-методичної бази здійснювалося за результатами 563 скринінгових (кадрових) перевірок працівників органів внутрішніх справ і персоналу “Альфа-Щит” (контрольна група), опитувань 439 осіб у процесі розкриття та розслідування 156 злочинів, у тому числі: по лінії карного розшуку – 131, за завданням УВБ – 9, за завданням прокуратури – 16. Згідно з розробленим проектом Інструкції, використання поліграфа є одним із засобів інформаційного та психологічного забезпечення оперативно-розшукових (пошукових) заходів, окремих слідчих дій. Робота спеціаліста поліграфа здійснюється відповідно до Конституції та законів України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про міліцію України”, “Про інформацію” та інших нормативних документів МВС України. Спеціаліст поліграфа починає опитування лише за умови отримання письмової згоди особи, щодо якої проводиться опитування, й обов’язково пересвідчившись у тому, що ця згода справді добровільна, а не є наслідком примусу або психологічного тиску з боку сторонніх чи зацікавлених осіб. Відмова особи від участі в опитуванні з використанням поліграфа не може бути ознакою визнання нею провини та причетності до події, що досліджується. Тематичне опитування (інтерв’ю) із використанням поліграфа проводиться за двома основними організаційно-правовими та методичними формами: 1) опитування громадян із використанням поліграфа в процесі розкриття. Розслідування та профілактики злочинів; 2) скринінгові перевірки кандидатів на службу (навчання), особового складу з метою підвищення ефективності діяльності підрозділів органів внутрішніх справ, надійності персоналу та запобігання негативним явищам серед особового складу. Результати опитування мають вірогідний характер і не можуть бути використані як докази, а потребують додаткової перевірки та пошуку матеріальних доказів, що передбачені чинним законодавством. На підставі отриманих результатів не може бути вжито жодних заходів, що порушують чи обмежують законні права і свободи особи, з якою проводилось опитування (інтерв’ю).

У ст. 2 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” зазначено, що оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних, пошукових розвідувальних та контррозвідувальних заходів. У ст. 6 Закону, у якій йдеться про підстави здійснення оперативно-розшукової діяльності, законодавець визначив, що вона здійснюється за допомогою оперативно-розшукових заходів, а в ст. 7 зазначено, що

оперативні підрозділи зобов'язані вжити необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, виявлення та розкриття злочину тощо. Стаття 9 визначає умови законності проведення оперативно-розшукових заходів [7].

Таким чином, оперативні підрозділи, згідно із законодавством України, зобов'язані вжити всіх необхідних оперативно-розшукових заходів під час розкриття злочинів, але законодавець не навів їх вичерпний перелік. Класифікація оперативно-розшукових заходів розглядається лише в аспекті дотримання та захисту прав людини в процесі оперативно-розшукової діяльності, що в контексті виконання вимог частини другої ст. 28 Конституції України при проведенні опитування за допомогою поліграфа робить цілком правомірним його використання при проведенні будь-якого оперативно-розшукового заходу, коли виникає необхідність в опитуванні людини (свідка, потерпілого тощо).

Понад десятилітня практика використання інструментальної детекції на основі поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ під час перевірки осіб, які причетні до вчинених злочинів, показала високу результативність використання цього апаратно-програмного приладу та підтвердила необхідність подальшого впровадження психофізіологічних перевірок у діяльність правоохоронних органів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сопілко І. Ю. Використання методів психофізіологічної діагностики під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій / І. Ю. Сопілко // Реформування системи кримінальної юстиції та криміналістичні проблеми : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. – Ірпінь : Ірпінь. фінансово-юрид. акад., 2012. – С. 285–287.
2. Корневский Ю. В. Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика) / Ю. В. Корневский // Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность ; под ред. В. А. Власихина. – М., 2000. – С. 94.
3. Прикладная психология в расследовании преступлений и производстве следственных действий / [Агентьев П. В., Скрыпников А. И., Зубрилова И. С. и др.]. – М., 2002. – 245 с.
4. Делікатний С. К. Використання поліграфа в діяльності ОВС : навч.-метод. посіб. / С. К. Делікатний, Ж. Ю. Половнікова. – К. : РВВ МВС України, 2001. – С. 109.
5. Назаров О. А. Пам'ятка судді щодо нормативно-правової обґрунтованості проведення судової психологічної експертизи з використанням поліграфу : інформ. лист / О. А. Назаров. – О. : НДЕКЦ при ГУМВС України в Одеській області, 2013. – 15 с.

6. Мотлях О. І. Поліграф у кадровому відборі персоналу в органи внутрішніх справ України: здобутки, недоліки та механізм їх подолання [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях, А. О. Потильчак // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2013. – № 4. – С. 136–140. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npnaui_2013_4_28.pdf.

7. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.